ੴ
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਾਏ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਸਾਡਾ ਰੂਪ ਵੱਖਰਾ ਸਾਡਾ ਰੰਗ ਵੱਖਰਾ
ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਏ
ਸਾਡਾ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੱਖਰਾ
ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਨ ਅਸਮਾਨ ਜਿਹੀ ਵੱਖਰੀ ਏ

ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

ਜੂਨ 1871 ਈ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਕੇਸ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਕੇਸ ਨੇ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੋੜ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਊਘਾਤਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਏਕੋਟ, ਬਾਗਾਂਵਾਲੀ ਅਤੇ ਫ਼ੇਰ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਦੇ ਕਈ ਸੰਬੰਧਤ ਕੂਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਰਾਏਕੋਟ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਸੀ। ਰਾਏਕੋਟ ਕੇਸ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਫਾਂਸੀ ਚੜਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਗਿਆਨਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਸਤਾਨਾ ਦਲ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਵਾਪਰੇ ਸਾਕਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਿਪਾਲ ਅਤੇ ਭੁਟਾਨ ਵਰਗੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਿਚ 66 ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ' ਬਣ ਕੇ ਕੈਦ ਕੱਟਣੀ ਪਈ। ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਲੇਖਕਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ, ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਕੀਤੇ ਉੱਦਮ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਵੀ ਗਿਆ, ਇਸ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਜਿਕਰ ਕਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਠੀਕ ਮੁਲ ਪੈ ਸਕੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ : ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ, ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਇਹ ਲੇਖ ਮੈਂ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਫ਼ਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਇਕ ਬੰਸਾਵਲੀ ਵਿਚ। ਇਸ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਦਾ ਅਸਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਤੇ ਵੀ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਥੋੜੀ ਚਰਚਾ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਾਕਾ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੋਰ ਨੂੰ ਲਮੇਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ, ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਫ਼ਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਮੌਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਦਾ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ, ਜੋ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਗਾ ਸੀ।

ਵਿਸਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਤਰ-ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ- ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਮੁਖ ਮਕਸਦ ਹੈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪਏ ਭੁਲੇਖੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸਣੀ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਸ਼ਹੀਦ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਸਾਲਾ ਸੀ। ਬੰਸਾਵਲੀ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਰੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਅਣ-ਵਿਆਹਿਆ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ 35 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਦਸ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇ-ਇੰਸਾਫੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਖੋਜ ਦੇ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣ ਲਈਏ। ਬੀਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਉਮਰ 27 ਸਾਲ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਵਲਦ ਮੁਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਉਮਰ 30 ਸਾਲ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਵਲਦ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਉਮਰ 35 ਸਾਲ ਸੀ। ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਕਟੜਾ ਕਨੇਈਆਂ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਦਰਵਾਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਨੇੜ੍ਹੇ ਹੀ ਕਚਹਿਰੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਤਰਖਾਣ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੂਕਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਵੀ ਕੂਕਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਦੋ ਕੂਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਮਾ ਮਿਲਦਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੂਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੇ। ਕੂਕਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਦੇ ਮੁਖ ਸੂਤਰਧਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਏਥੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕੂਕੇ ਵੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਏਥੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਂਡੀ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਏਥੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਸਾਲਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਵੀ

ਕੂਕਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਲਗਪਗ ਦਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ 7-8 ਘਰ ਹੀ ਸਨ। ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ, ਮਸਿਆ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਿਓਹਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੋਪੋਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕੂਕਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਵਿਉਂਤ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੋਪੋਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋ ਕੋਈ ਥਾਂ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਬੈਠਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਹ ਥਾਂ ਬਣੀ ਜਿਥੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸਿੰਘ ਇੱਕਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਂਡੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ- 'ਗਊ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ ਨਾਸ।'ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਵੀ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਯੋਜਨਾ ਜਦੋਂ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬਣਨ ਲਗ ਪਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1871 ਈ. ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪਰਿਕ੍ਰਮਾ ਵਿਚ ਪਈ ਹੱਡੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਜਤਾਦਿਆਂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਹੀ ਭੜਕੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਊ ਮਾਸ ਵੇਚਦਿਆਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਟਿਆ। ਏਸੇ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗਊ-ਮਾਸ ਵੇਚਣ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਆਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਕਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 6 ਮਈ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਜੋ 31 ਮਈ ਤੱਕ ਬੈਠੀ ਰਹੀ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੂਕਾ ਸਿੰਘ ਬੁੱਚੜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਵਿਖੇ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੁਚੇਤ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਅੱਗੇ ਪੁਲਿਸ ਗਾਰਦ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਤਰਕਤਾ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਬੁੱਚੜ ਖਾਨੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਨਾ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸੀ। ਜ਼ਰਾ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸੂਬਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੁੱਚੜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਗਾਰਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਕਿੰਨੇ ਗਾਰਦੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਦੋਂ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕਸਾਈ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੁੰਮਾ ਲਿਆ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ, ਜੋ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਸਾਲਾ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਾਰਦ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਸਾਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਇਸ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਾਰਦ ਦੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਕਰਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਅਤੇ ਪੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਕੇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਸੂਸ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੇ-ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਗਵਾ ਲਏ। ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਨੌ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕੇਸ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਜੁਮੇਵਾਰੀ ਜਾਸੂਸ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਹ ਕੇਸ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਜੁਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇਸ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਮੰਗਵਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘੋਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਗਾਰਦ ਦੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਖ਼ਬਰ -ਕਿ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਗਾਰਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗਾਰਦ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਖ਼ਾਣਾ-ਖ਼ਾਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾ ਗਾਰਦ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਸਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸ਼ਕ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਤੇ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੂਕਿਆਂ ਤੇ ਵੀ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਣ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ। ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਾਇਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣ ਕੇ 3 ਜੁਲਾਈ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਪਾਸ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਵਾਸੀ 'ਆਯਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲੈ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਰੰਤ 'ਆਯਾ' ਨੂੰ ਵੀ ਪਕੜ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਿਓਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਆਯਾ' ਇਸ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਤਕੜੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ 'ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ' ਗਵਾਹ ਬਣਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਨ੍ਹਾਂ 'ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ' ਗਵਾਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੇਠ ਜੈ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲੈ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਮਈ 1871 ਈ. ਵਿਚ ਜੋ ਹੜਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਵਖਾਵੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗਊ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਏ ਸਨ, ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੇਠ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵੀ ਪਕੜ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਧੁਖਾ ਦੇਣੀਆਂ। ਮਾਰ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਸੇਠ ਜੈ ਰਾਮ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਗੁਨਾਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ 'ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ਼' ਗਵਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਨਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਕੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕੇਸ 21 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਕੋਲ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤਿੰਨਾਂ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹਾਂ-ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ, ਆਯਾ ਅਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ 12 ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲੈ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤਸ਼ੱਦਦ ਨਾ ਝੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗੁਨਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਵਾਲਾ ਕੇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਫਾਈਲਾਂ, ਗਵਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। 25 ਜੁਲਾਈ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਸ਼ੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜਿਸ ਗੁਨਾਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੌਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਗੁਨਾਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਿਓਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਗਲ ਸਾਫ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 12 ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆ, ਫੇਰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ 12 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਅਣ-ਮਨੁੱਖੀ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਾਹੇ ਲੱਗ ਕੇ ਮਰਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਆਖ਼ੀਰ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੀ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਜੁਲਾਈ 1871 ਈ. ਦੀ ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਗਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਦੀ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਕਾ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕ ਪਕੜ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾ ਉਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਛ ਸੋਚ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰਮ ਤੁਸੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਫ਼ਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲੈਵੇ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਲ ਨੂੰ ਜੋ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਨਣ ਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਊਆਂ ਹਿਤ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਸੇ ਨੇ

ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਓ ਤੇ ਆਪ ਇਕਬਾਲੀ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛਡਾਵੋ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਤਿਬਚਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਇਕਬਾਲੀ ਹੋਏ। ਕਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕਬਾਲੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਗ ਪਕੜੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ, ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਸ਼ੱਦਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ, ਆਯਾ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਅਤੇ ਆਯਾ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਫਸਾਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪਕੜੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਅਤੇ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣ ਕੇ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਕੇਸ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਥਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਕਾ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਕੂਕਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਜੀਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਰ ਸਾਕੇ ਦੇ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਪਕੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਜਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਕੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਨਾਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਗਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾਲਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਬਾਰੇ ਘਟਨਾ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਾਰਦਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਵੱਲ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਲਗ ਅਲਗ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ਕ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਾਰੇ, ਜਦੋਂ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਕੜੇ ਗਏ ਮੁੱਖ ਗਵਾਹਾਂ-ਆਯਾ ਅਤੇ ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨਕੇ 12 ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਨੇ ਕੂਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਤਵੱਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਤਾਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕ 1000 ਰਪੈ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਘਸੀਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੱਲ ਤਵੱਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਚੋਂ ਤਿੰਨ ਤਾਂ ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ 12 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੁਨਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੂੰ ਅੰਤ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੋਰ ਮੰਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਗਲ ਕੀ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਆਪੂੰ ਇਕਬਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 15 ਸਤੰਬਰ 1871 ਈ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਸ ਕੇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ।

16 ਸਤੰਬਰ 1871 ਈ. ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਗਜ਼ਟ ਵਿਚ ਕੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਰੱਵੇਈਏ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਉੱਠ ਆਇਆ। 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹਨਾਂ 12 ਬਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਤਸੱਦਦ ਝਲਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੜੇ ਔਖੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਚੋਂ ਇਕ ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੋਲ ਹੀਰਾ, ਆਯਾ ਅਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਹਾਰ ਕੇ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 5 ਦਸੰਬਰ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ 9 ਦਸੰਬਰ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਅਤੇ ਆਯਾ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਸਰਾ 'ਵਾਦਾ ਮੁਆਫ਼' ਗਵਾਹ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਨੂੰ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਅਲੱਗ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਪਾਸ - ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਬਾਰੇ। ਫੇਰ ਵੀ 22 ਨਵੰਬਰ 1872 ਈ. ਨੂੰ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਰੂ-ਪੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ।

12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਚੋਂ ਸੰਤ ਰਾਮ, ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਜੈਕਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਰਜੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ

ਅਰਜੀ ਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੇ ਜੋ ਭਾਰੀ ਤਸਦਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਕਦੋਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੋਂਗਲੂਆਂ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜਦੇ ਹੋਏ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ ਪਾਸੋਂ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਦੇ ਜਖ਼ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰਿਪੋਰਟ ਲੈ ਲਈ ਕਿ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਜੋ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਜੁਲਾਈ 1874 ਈ. ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ।

ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇਸ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੀ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ। ਹੀਰਾ ਹੀ ਗਾਰਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਨੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਚਹਿਰੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਐਨ ਆਖੀਰਲੇ ਸਮੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਬਚਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਅਲੱਗ ਸੀ। ਅਗਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਗਊਰੱਖਿਅਕ ਸਮਝਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣਾ। ਅੱਜ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਜਾਣ ਕੇ ਮੇਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਾਣ ਬਚਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਗੁਲਾਬੂ ਉਰਫ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬਾਬਤ ਮੇਲਾ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਰ ਸੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਦਮ ਵਿਸਾਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਦਮ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇਸ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਡੋਰ ਲੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਤਵੱਜੋ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰਸਾਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼-ਤੇ-ਸਿਰਫ਼ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਨੇ ਕਾਬਲ ਜਾਸੂਸ ਅਫਸਰ ਦੀ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਗਲਤ ਪਾਸੇ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਪੇਸ਼ ਹਨ ਕੁਛ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਹੀਰਾ ਬਾਰੇ ਫੇਰ ਤੋਂ ਸੋਚਣ ਬਾਰੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ।

27 ਜੁਲਾਈ 1874 ਈ. ਦੀ ਫਾਈਲ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ I believe that hira Singh was really a Kuka Spy that he had in their interest made the inquiries noted by the police as of a suspicious character. ਅਰਥਾਤ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਨਾਂ (ਕੂਕਿਆਂ) ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਚ ਗਵਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੋਟ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। "ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਪਸ਼ਟ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਚਲਾਕੀਆਂ ਭਰਿਆ ਕੁੱਚਕ੍ਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਚਾਲ ਵਿਚ ਉਹ (ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ) ਫ਼ਸ ਗਏ। (This is the plain truth. It very clever and artful plot was laid to mislead the police and distract their attention from the truth. They fell wholly and helplessly in the trap)

ਇਕ ਹੋਰ ਕੇਸ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫਾਈਲ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰਾ ਨੇ ਆਪ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਮੂਲਿਅਤ ਦਸ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। (Hira, who professed to have been himself concerned in the cmmission of the crime. This may acted his part so well as completely to deceive Mr. christie ....)

ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਤਰ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ 43 ਪੈਰੇ ਹਨ ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ R.G. Taylor, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਪੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੀ 83 ਪੈਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੱਤਰ 2 ਅਗਸਤ 1873 ਈ. ਅਤੇ 26 ਮਈ 1874 ਈ. ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪੱਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਕੇ

ਬਾਰੇ ਚੋਖੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਕੇਸ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਬਾਰੇ ਫਾਈਲ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ- Hira Singh had formerly it appears been in the service of Sardar Bhagwan Singh and was known to be a good character. ਅਰਥਾਤ – ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਰਦਾਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1872 ਈ. ਵਿਚ ਰੁਪੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਦੀ ਗਾਥਾ ਅਜੇ ਗੁਮਨਾਮੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉੱਠੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਕੀ ਦੀ ਬਚੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸੀ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ 15 ਸਤੰਬਰ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਅਤੇ 12 ਨਿਰਦੋਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਾਥਾ।

ਅਖੀਰਲੀ ਗਲ– ਸਾਲ 1874 ਈ. ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਸਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣੀ ਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇਪਾਣੀ ਭੇਜਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਆਯਾ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋ ਗਈ, ਹੀਰਾ ਭਾਟੜਾ ਰੂ–ਪੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੇਠ ਜੈਰਾਮ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ 1874 ਈ. ਦੇ ਆਖੀਰ ਤੱਕ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਕੀ ਏਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਊ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਥਵਾ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਜਾਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੰਮੇ ਸਮੇ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਊ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਸਿਆ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ ਸੀ। 1863 ਈ. ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ 1871 ਈ. ਵਿਚ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਦਸ ਹੀ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਥੋੜੇ ਘਟ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਬਾਦੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਮੇਲੇ, ਸੰਗ੍ਰਾਂਦਿ, ਮਸਿਆ ਜਾ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਦਿਵਾਲੀ- ਵਿਸਾਖੀ ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਊ ਹੱਤਿਆ ਬਾਰੇ ਜਿਆਦਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗਊ–ਹੱਿਆ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ, ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਆਪਸੀ ਰੰਜਸ਼ ਜਾਂ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ।

1863 ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਹਿੰਦੂਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਲ 1871 ਈ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਮਈ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹੇ ਵੀ ਵਖਾਵੇ, ਹੜਤਾਲਾਂ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਹੋਏ ਗਊਹੱਤਿਆ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ, ਸਭ ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਗ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਸਿਖ ਇਕੜ–ਦੁਕੜ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੇ ਸਨ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਹੜਤਾਲਾਂ ਅਥਵਾ ਜਲੂਸਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰਸਾਸ਼ਨ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਗਊ–ਹੱਤਿਆ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੈਚਾਰਕ ਹਲਚਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਡਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਬਕਾ ਆਪਣੀਆਂ ਜੈਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਜਬਤੀ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਹਰ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜਾ ਸੀ। 1859 ਈ. ਦੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਦਸਤੂਰ–ਉੱਲ–ਅਮਲ' ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਮਨੇਜਰ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਫਾਦਾਰ ਹੋਣਾ ਜਰੂਰੀ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਮੀਟਿੰਗ, ਵਖਾਵਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਏਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੱਡੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਮਨੇਜਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਨੇਜਰ ਨੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਪੁਜਾਰੀ, ਰਾਗੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੀਸੀ ਦਫਤਰ ਵੱਲੋਂ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਮਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੁਣ, ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਮਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪੱਖੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵਿਚ ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮੌਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ 1874 ਈ ਤੱਕ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਮਾਮਲਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਗਊ-ਰਖਿਆ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸੋਚ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ? ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਘੰਟਾਘਰ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਘੰਟਾਘਰ ਵੱਲੋਂ ਦੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਾਲ 1877 ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦਾ ਬੁੱਤ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਂਤ-ਚੁੱਪ ਸਨ ਅਤੇ ਵਫਾਦਾਰ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਹਾਂ-ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਊ-ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਭਾਵ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਇਹਨੀ ਦਿਨੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 'ਗਊ-ਰੱਖਿਆ ਸਮਿਤੀਆਂ ਬਣਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਕੇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੀ। ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਹ ਗਊ-ਰੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਿੱਲੀ, ਮੇਰਠ, ਬਰੇਲੀ, ਕਲਕੱਤਾ, ਕਾਨਪੁਰ, ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਫੈਲਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੂਕੇ ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ। ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਯੂਰਪਾ ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨਦੰਨੋ ਆਏ, ਇਹਨਾਂ ਬੁੱਚੜਖ਼ਾਨੇ ਲਾਏ। ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖ ਗਊਆਂ ਦਾ ਖਾਏ...। ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਕੂਕਾ ਦਿਲੀ, ਮੇਰਠ, ਬਰੇਲੀ, ਨਿਪਾਲ, ਕਲਕੱਤੇ ਤੱਕ ਫਿਰ ਕੇ ਗਊ ਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਕੂਕਾ ਲੰਡਨ ਜਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਐਲਾਨ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤਣ ਬਾਰੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਗਊ-ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਅਚੇਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗਲ ਕੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਛੋਕੜ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਕੇਸ ਅਤੇ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਇਕ ਗਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਫ਼ੈਲਾਅ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕ ਸਿਰਫ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੇਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤੱਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਕਥਾ।

(ਸੰਪਰਕ : 9354052356)

ਸੇਵਾ
ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵ
(ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ 'ਚੋਂ)

ਲੇਖਕ
ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਰ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ

PRINTED AT VARTMAN HUNDUSTAN (MOB.: 9953747778